

Bastiaan Boers en Mathieu Petit, schrijfmeesters, schoonschrijvers en glasgraveurs

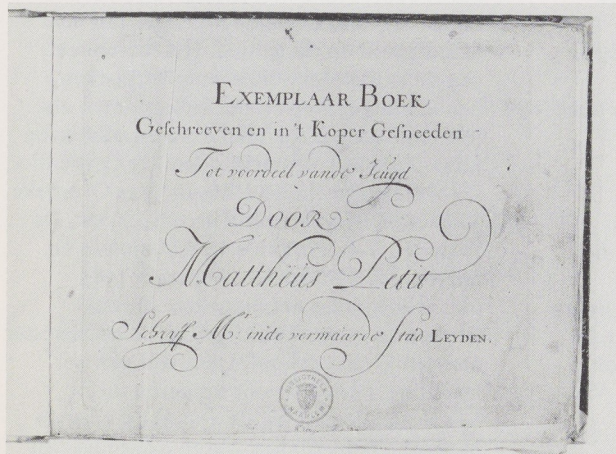
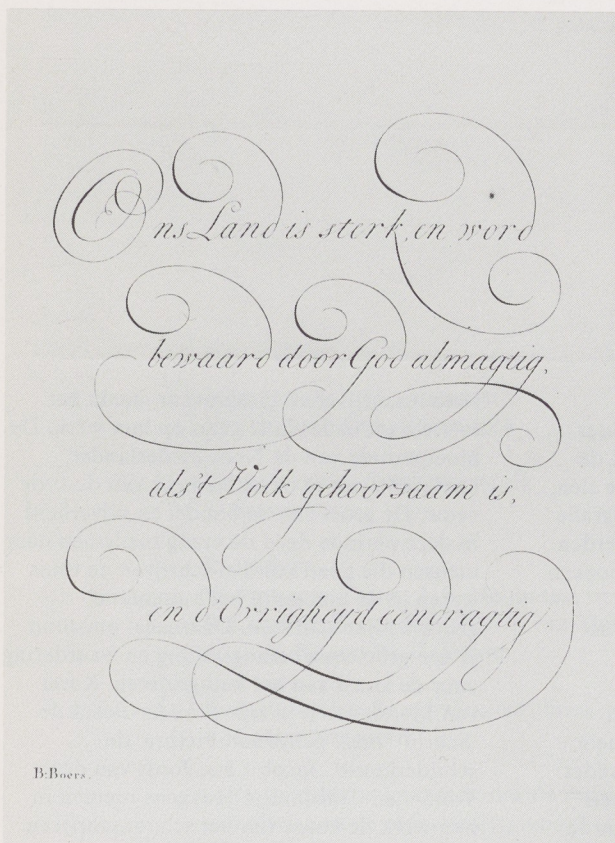
In het Rijksmuseum Meermanno-Westreenianum in Den Haag was in 1978 onder de titel 'Nederlandse schrijfmeesters uit de zeventiende eeuw' een tentoonstelling te zien, gewijd aan de bloeiperiode van de kalligrafie in ons land¹. Op deze tentoonstelling werden o.a. drie zeldzame schrijf- of exemplaarboeken getoond, één gekalligrafeerd door de Warmondse schoolmeester Bastiaan Boers (1650-1713) en zijn zoon Maarten (1683-1751), de twee andere door de schoolmeester Mathieu (Matthëus) Petit (overleden 1721), die in Leiden en Arnhem gewerkt heeft. Het exemplaarboek dat vader en zoon Boers gemaakt hebben heeft geen titelpagina en bestaat uit 37 ongenummerde pagina's, waarvan er één gesigneerd is 'B:Boers.' (afb. 1), één 'M^{l^{en}} Boers' en één 'Boers Junior scripsit'².

Van de exemplaarboeken van Mathieu Petit is de titelpagina van het ene boek in het Nederlands gesteld (afb. 2)³; het tweede boek draagt de Franse titel *Livre D'Exemples//ou//Le vrai Moien pour apprendre//a bien former l'Ecriture Italienne//Ecrit & Gravé Par//Mathieu Petit//Tenant Ecole Pensionnaires dans La Ville de//Leyden//1691. Il se trouve a vendre//chez l'Auteur*⁴. Zowel Bastiaan Boers als Mathieu Petit hebben niet alleen met de pen het schoonschrift bedreven, maar ook met de diamant op glas gekalligrafeerd. Van beiden is werk bewaard gebleven. De combinatie van schoolmeester,

schoonschrijver en glasgraveur maakt het interessant nader in te gaan op hun werk. De bloeiperiode van de Noordnederlandse kalligrafie valt in de eerste helft van de 17de eeuw. De groei van de handel en nijverheid in deze periode deed de vraag toenemen naar mensen die goed konden schrijven en thuis waren in de hier en in het buitenland gebruikelijke schriften. Daarnaast ontstond er een groeiende belangstelling en waardering voor de kunst van het kalligraferen. Karel van Mander stelt in zijn *Schilder-Boeck* de 'Schrijf-const' gelijk aan Pictura, de schilderkunst⁵. Jacob Cats, Joost van den Vondel en Constantijn Huygens roemen in hun werk de kunst van het schoonschrijven. In de Muiderkring werd het kalligraferen als kunst bedreven. Anna-Maria van Schuurman ontleende haar bekendheid mede aan haar vaardigheid op dit gebied. Het merendeel van de kalligrafen, die exemplaarboeken hebben uitgegeven en het kalligraferen als (neven)beroep uitoefenden waren afkomstig uit de Zuidelijke Nederlanden. De Carpentier, De la Chambre, Lancel, Meurs, Van Overbeke, Roelands, Van Sambix, Smyters, Strick, De Swaef en Vanden Velde waren allen in de jaren na de val van Antwerpen in 1585 uitgeweken naar het Noorden. Meestal vonden zij in ons land werk als schrijfmeester aan een Franse school. Deze was een instelling, bestemd voor kinderen uit de betere standen en leidde vooral op voor de handel⁶. De leerlingen waren tussen de tien

Afb. 1 (boven). Bastiaan Boers, ca. 1700–ca. 1710.
Bladzijde uit zijn exemplaarboek, gesigineerd B. Boers,
Stadsbibliotheek, Haarlem.

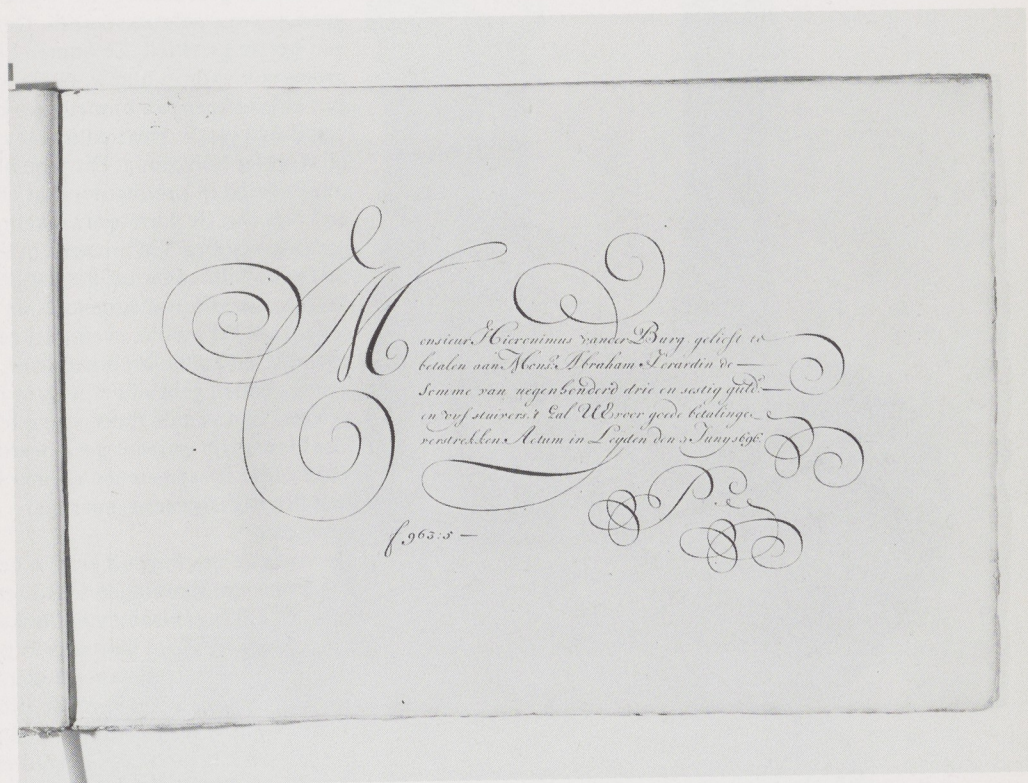
Afb. 2 (onder). Mathieu Petit, ca. 1690. Titelpagina van
één van zijn exemplaarboeken. Stadsbibliotheek,
Haarlem.

en zestien jaar oud. Er bestonden scholen van dit type zowel voor jongens als voor meisjes. De leerlingen konden intern maar ook extern wonen. De Franse scholen fungeerden dus ook als kostschool en zorgden daarmee voor extra inkomsten voor de houder ervan. De voertaal was er hoogstwaarschijnlijk Frans, een belangrijke handelstaal in die dagen. Naast Frans werden er ook andere talen onderwezen, alsmede aardrijkskunde, geschiedenis, muziek en tekenen. Het hoofd en tevens eigenaar van de school doceerde zelf een aantal vakken; voor andere trok hij ondermeesters aan. De exemplaarboeken waren bestemd als leerboek bij het schrijfonderricht en zullen ook zeker op Franse scholen gebruikt zijn. De titel van het exemplaarboek van Petit laat duidelijk het karakter van een schoolboek zien. In het exemplaarboek van Boers wordt een voorbeeld gegeven hoe men een rekening schrijft (afb. 3).

In de tweede helft van de 17de eeuw is de bloeiperiode van de kalligrafie in de Noordelijke Nederlanden ten einde, hoewel er ook dan nog exemplaarboeken verschijnen, zoals dat van Ambrosius Perling in ca. 1680 en de boeken van Bastiaan en Maarten Boers en Mathieu Petit. Over Bastiaan is het één en ander bekend⁷. Hij werd geboren op 28 februari 1650 te Besoyen of Strijen. In het geboorteregister staat hij vermeld als De Boer. In 1672 bij de inval van het Franse leger woonde hij met zijn ouders in Zeist, vanwaar de familie naar Leiden vluchtte. Bastiaan vestigde zich in Warmond. Daar staat hij vermeld als Boers. Al in 1675 kocht hij een huis te Warmond, waarin hij een Franse kostschool zou drijven. In 1678 wordt hij als zodanig vermeld en in 1683 kocht hij er de omliggende landerijen bij⁸. Bastiaan trouwde op 9 juli 1673 met Helena Willemsdr. Juyst (1652–1679), afkomstig uit Delft. Uit dit huwelijk kreeg hij drie kinderen: Pieter (1674–1681), Willem (1676–1720) en Carel (1679–1748). Van de laatste gaat het gerucht dat hij geen kind van Bastiaan zou zijn maar van Willem van Lyere, Heer van de beide Katwijken⁹. Na de dood van zijn eerste vrouw op 15 oktober 1679 hertrouwde

Afb. 3. Bastiaan Boers, ca. 1700–ca. 1710. Bladzijde uit zijn exemplaarboek met een voorbeeld voor het schrijven van een rekening. Stadsbibliotheek, Haarlem.

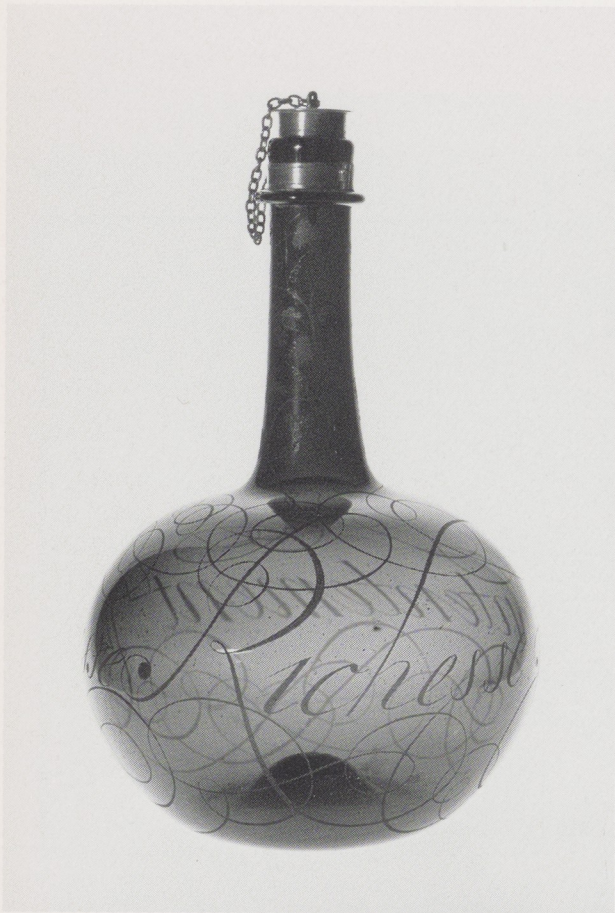

Bastiaan op 1 september 1680 met Catharina Kouwenhoven (1651–1699)¹⁰. Bij haar kreeg hij vier kinderen, onder wie ook Maarten, die zijn vader zou opvolgen als houder van de Franse kostschool. Bastiaan Boers behoorde tot de notabelen van Warmond. In 1688 werd hij aangesteld tot ‘welgeboren man’, een ambt waarin hij de baljuw bijstond in de rechtspraak¹¹. Hij stierf op 24 september 1713 te Warmond¹².

Over Mathieu Petit is in de Gemeentelijke Archieven van Leiden en Arnhem het volgende te vinden. Hij ging op 24 oktober 1681 te Leiden in ondertrouw met Anne Jerardin (of Gerardin) uit Delft. Hierbij wordt vermeld dat hij te Leiden was geboren, van beroep schoolmeester was en woonde

aan de Langebrugge. Zijn geboortedatum is niet bekend. Uit de Franse titelpagina van zijn exemplaarboek uit 1691 weten we dat hij in Leiden een école pensionnaire dreef, d.w.z. een Franse (kost)school¹³. Het echtpaar was Nederlands Hervormd en kreeg in Leiden negen kinderen, het laatste op 31 oktober 1696. Dit kind stierf al op 24 november van hetzelfde jaar. De vermelding hiervan in het begraafregister is tevens het laatste wat we van Mathieu Petit in Leiden vernemen. Hij verhuisde kort daarop naar Arnhem om daar een Franse school te gaan drijven, zoals uit de Arnhemse uitgave van het exemplaarboek uit 1698 blijkt⁴. In 1721 wordt zijn overlijden in Arnhem vermeld, wanneer de Raad toestemming geeft een

Afb. 4. Bastiaan Boers, 1687. Fles, diamantgravure, met het opschrift 'Contentement passe Richesse'. H. 23,5 cm. Museum Boymans-van Beuningen, Rotterdam.

advertentie te plaatsen voor een nieuwe Franse schoolmeester.

Het graveren van glas met kalligrafische opschriften komt in de hele 17de eeuw in Nederland veel voor. Bekend is het graveerwerk van Anna Roemer Visscher, Anna Maria van Schuurman en Elisabeth Crama. In Leiden graveerde Willem Jacobsz. van Heemskerk (1613–1692) op latere leeftijd kalligrafische teksten op flessen, schotels, bekers en bokalen. Een groot deel van zijn werk is bewaard gebleven¹⁴. Het is goed mogelijk, dat Bastiaan Boers, die in Warmond (vlak bij Leiden) woonde, het werk van Willem van Heemskerk gekend heeft en er zich door heeft laten inspireren. Mathieu Petit heeft Willem van Heemskerk

Afb. 5. Detail van afb. 6 met de signatuur van Bastiaan Boers en het jaartal 1694.

waarschijnlijk persoonlijk gekend. Petit bezat namelijk een fles, gegraveerd door Van Heemskerk met het opschrift 'DE CONSCIENTIE is meer als veel getuigen'¹⁵.

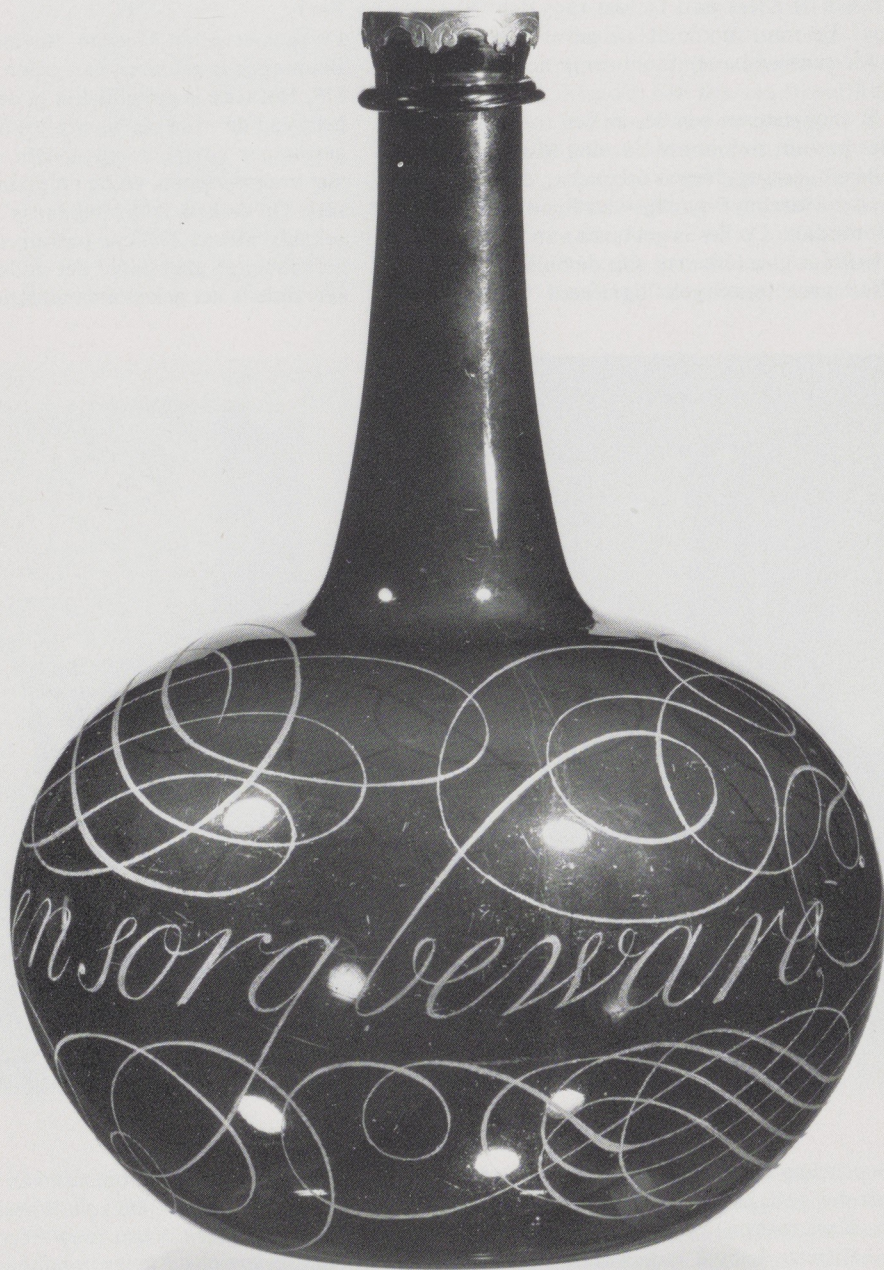
De flessen gebruikt om op te graven zijn geen gewone gebruiksflessen. De glasmassa is van betere kwaliteit. Ze komen behalve in groen ook voor in blauw, paars, kleurloos en een enkele keer van binnen met kwik verzilverd glas¹⁶. Het lichaam is meestal bol of afgeplat bolvormig. Dit type blijft vrijwel ongewijzigd in productie vanaf ca. 1655–1700 en volgt niet de vorm-ontwikkeling van de gewone wijnfles¹⁷. Wijn werd in deze tijd nog niet gebotteld, maar uit het vat getapt in flessen, die alleen dienden om de wijn uit te schenken. De mooie, eventueel gegraveerde exemplaren zullen bij bijzondere gelegenheden gebruikt zijn en in het bezit geweest zijn van de meer welgestelden. Van Boers zijn mij vier gesigioneerde en gedateerde flessen en één roemer bekend. Eén fles is gesigioneerd maar niet gedateerd¹⁸.

De vroegste fles bevindt zich in het Museum Boymans-van Beuningen te Rotterdam (afb. 4). Hij is geblazen van donkergroen glas. Op de hals zijn wijnranken gegraveerd. Op de buik is in 'Italiaanse' letters het opschrift 'Contentement passe Richesse' (Tevredenheid is meer waard dan Rijkdom) gegraveerd. De fles is gesigioneerd en gedateerd 'B. Boers à Warmond 1687'¹⁹.

Uit 1694 dateert een mooie donkerpaarse fles in de collectie Six te Amsterdam. Op de buik is in Italiaanse letters gekalligrafeerd 'Met

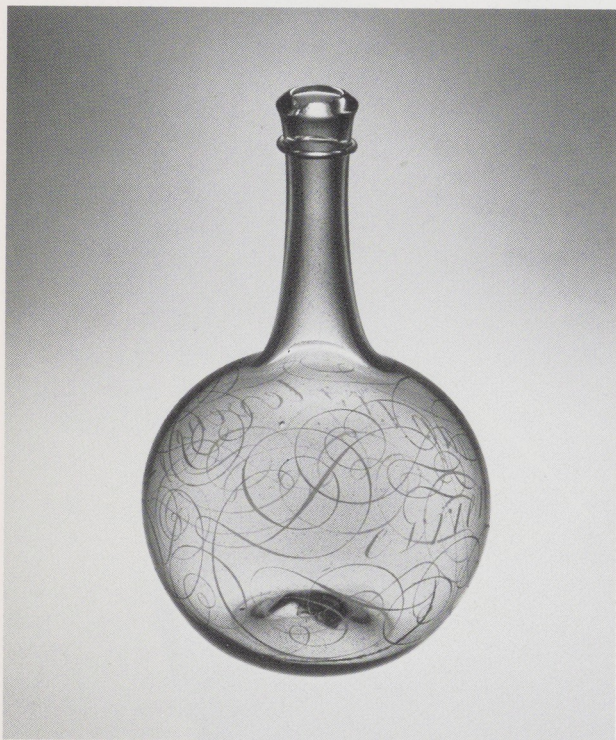
Afb. 6. Bastiaan Boers, 1694. Fles, gekalligrafeerd met
het gezegde 'Met Arbeyd winnen en zorg bewaren'.
H. 25,8 cm. Collectie Six, Amsterdam.

Afb. 7. Bastiaan Boers, 1697. Fles met opschrift 'De Vriendschap is 's levens sout'. H. 25,4 cm. Corning Museum of Glass, Corning N.Y., U.S.A..

Arbeyd winnen en zorg bewaren' (afb. 6). De fles is gesigneerd en gedateerd op de buik 'B. Boers 1694' (afb. 5). De bodem draagt in het rond geschreven de volgende inscriptie: 'Johan de Klerk oud 15 Jaar 1695 den 16 iul.'. De rand van de hals is gevat in een laat 19de-eeuws zilveren montuur in neo-rococo stijl²⁰.

Uit 1697 dateren een fles en een roemer. De fles bevindt zich in het Corning Museum of Glass, Corning, New York, U.S.A., de roemer in het Museum Boymans-van Beuningen te Rotterdam. De fles is geblazen van helder, kleurloos glas (afb. 7)²¹. Op de buik is in 'Italiaanse' letters gekalligrafeerd 'De

vriendschap is 's levens sout'. Op de bodem is de fles gesigneerd en gedateerd 'B. Boers Warmont 20 April 1697'. Op de overgang van de hals naar de buik is de naam van Boers' eerste vrouw 'Helena Willem [dr] Juyst' gegraveerd. Het is niet duidelijk waarom

Afb. 8. Bastiaan Boers, 1697. Roemer met het opschrift 'Delicia patrum soboles', en het alliantiewapen van Van Heuven en Van Someren van Vrijenes. H. 22,5 cm. Museum Boymans-van Beuningen, Rotterdam.

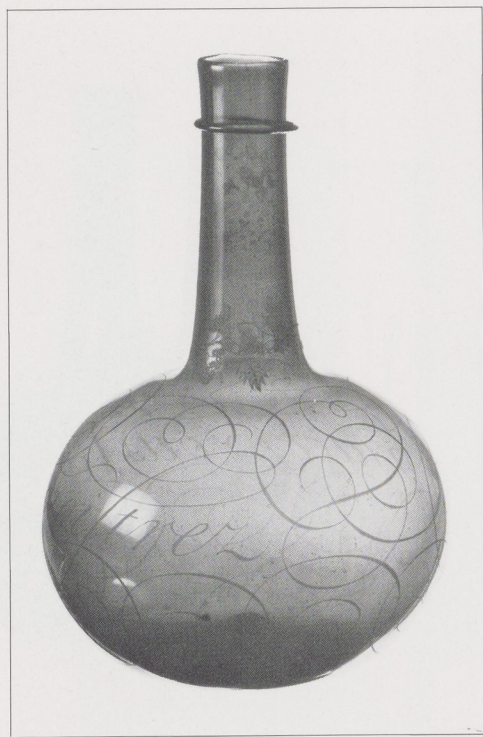
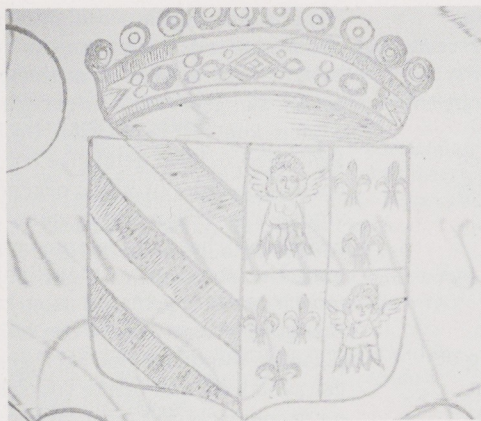
haar naam op de fles voorkomt. Helena Juyst was op 31 oktober 1679 overleden. De datum 20 april 1697 biedt geen verder aanknopingspunt in het leven van Bastiaan Boers.

De roemer in het Museum Boymans-van Beuningen is geblazen van groen glas (afb. 8)²². Het type is gebruikelijk in de tweede helft van de 17de eeuw, met het hoge gesponnen voetje, de open stam, die bezet is met braamnoppen, en de enigszins eivormige kelk. Op de kelk is in 'Italiaanse' letters gekalligrafeerd 'Delicia patrum soboles' (het liefhebbende nageslacht der ouders). Op de keerzijde is het gekroonde alliantiewapen van

Van Heuven en Van Someren van Vrijenes afgebeeld (afb. 9)²³. De kelk is gesigneerd en gedateerd 'Boers Warm 1697'. Het alliantiewapen is dat van Johannes van Heuven (1665-1740), hervormd predikant te Warmond van 1692 tot 1700 en Dorothea

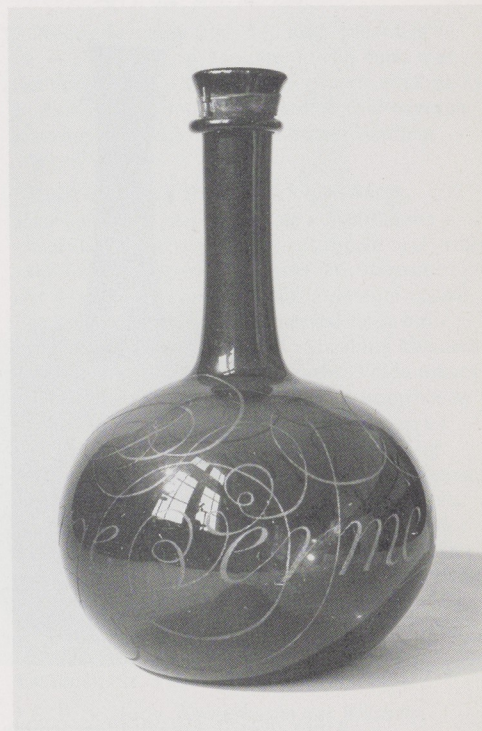
Afb. 9. Detail van afb. 8 met het alliantiewapen.
 Afb. 10 (onder). Bastiaan Boers, 1699. Fles van blauw
 glas met het gezegde 'Aux fruits vous cognoistrez'.
 H. 24,1 cm. Victoria and Albert Museum, Londen.

Louise van Someren van Vrijenes (overleden
 Gouda 1760), met wie hij op 8 november
 1696 trouwde. Het eerste van hun acht
 kinderen werd geboren op 2 juni 1697. Het
 lijkt, gezien het opschrift, aannemelijk dat
 Bastiaan Boers het glas aan de dominee en

Afb. 11. Bastiaan Boers, ca. 1690-1700. Fles met het
 opschrift 'Vermenghd U vreugd met Sorge'. H. 26,2 cm.
 Rijksmuseum, Amsterdam, bruikleen van het Koninklijk
 Oudheidkundig Genootschap.

zijn vrouw aanbood ter gelegenheid van de
 geboorte van hun eerste kind²⁴.
 Het Victoria and Albert Museum te Londen
 bezit een blauwe fles, gesigneerd B. Boers en
 gedateerd 1699 (afb. 10). Op de buik is in 'Ita-
 liaanse' letters 'Aux fruits vous cognoistrez'
 (men wordt beoordeeld op zijn daden) gegraveerd²⁵.
 Eén fles van Boers is niet gedateerd,
 een donkergroen exemplaar in het Rijksmu-
 seum te Amsterdam, met op de buik in 'Ita-
 liaanse' letters het gezegde 'Vermengh U vreugd
 met sorghe', gesigneerd op de hals 'B. Boers'
 (afb. 11 en omslag)²⁶. Om de hals is een zilve-
 ren ring gemonteerd, waaraan oorspronkelijk
 aan een kettinkje een stop was bevestigd.

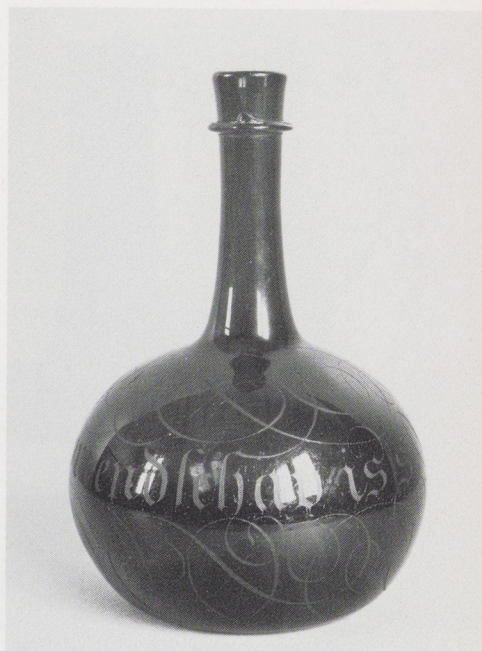
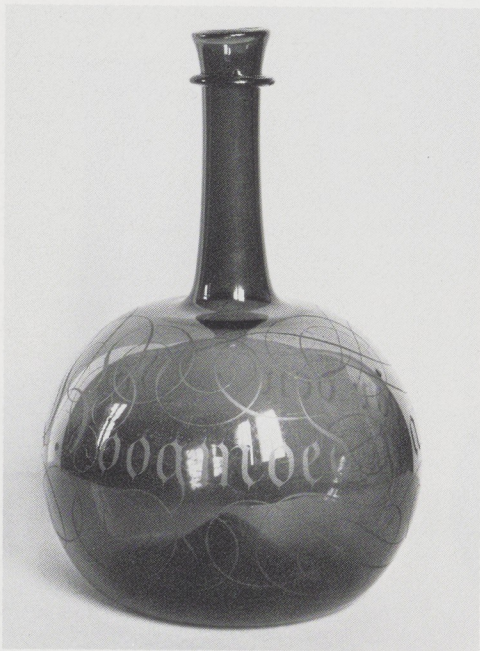
Van Mathieu Petit kennen we maar twee
 gegraveerde flessen, beide in het Rijksmuseum
 te Amsterdam, en één cilindervormige beker
 in Museum Boymans-van Beuningen te
 Rotterdam. De inventaris van het bezit van
 de Leidse regent en lakenhandelaar Allard de

Afb. 12. Mathieu Petit, 1683. Groene fles met de spreuk 'Hoogmoed gaat voor den Val'. H. 26,2 cm. Rijksmuseum, Amsterdam, bruikleen van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap.

la Court (1680–1755), opgemaakt in 1749, vermeldt nog eens zeventien glazen gegraveerd door Petit met kalligrafische opschriften^{26a}. De vroegst gedateerde fles is van donkergroen glas. Op het lichaam is gegraveerd in 'fractuur'-letters het opschrift 'Hoogmoed gaat voor den val' (afb. 12 en omslag). De bodem draagt de signatuur en datering 'M. Petit schrijft Mr a Leyden 1683'²⁷. De tweede, eveneens groene fles draagt ook in 'fractuur'-letters het opschrift 'De vriendschap is 's levens sout' (afb. 13 en omslag). Onder deze woorden 'Petit'. Op de bodem is de fles nogmaals gesigneerd en gedateerd 'M. Petit. Schrijft Mr A Leyden

Afb. 13. Mathieu Petit, 1687. Fles van groen glas met het opschrift 'De vriendschap is 's levens sout'. H. 25,5 cm. Rijksmuseum, Amsterdam.

Het graveren op glas wordt dikwijls geïsoleerd gezien van andere uitingen van kunst en cultuur. Vaak is het ook niet mogelijk – bij gebrek aan gegevens – de glasgravure in een bredere context te plaatsen. Bij Boers en Petit deed zich het gelukkige feit voor dat er het een en ander over hen bekend of te vinden was en hun beroep nauw met hun liefhebberij, het kalligraferen op glas, samenhang. Hierdoor was het mogelijk hun fragmentarisch bewaard gebleven maar kwalitatief zeer goed graveerwerk in een ruimer kader te plaatsen. Misschien ook zal thans verloren gewaand werk van hen te voorschijn komen nu de aandacht wat meer op hen is gevestigd.

Anno 1687²⁸. De cilindervormige beker in het Museum Boymans-van Beuningen is van helder kleurloos glas geblazen *à la façon de Venise*. De aangezette ring rust op drie afgeplat bolvormige pootjes. Op de wand is in 'Romeins-ronde' letters gegraveerd 'Van 't Veel Drinken. Komt 't Krom Hinke' (afb. 14)²⁹. De beker is niet gedateerd maar alleen gesigneerd 'Petit'.

Afb. 14. Mathieu Petit, ca. 1680–ca. 1700. Beker met het opschrift 'Van 't veel Drinken. Komt 't Krom Hinke'. H. 17 cm. Museum Boymans-van Beuningen, Rotterdam.

Noten

¹ A. R. A. Croiset van Uchelen, *Nederlandse schrijfmeesters uit de zeventiende eeuw*, 's-Gravenhage 1978 (begeleitend boekje bij de gelijknamige tentoonstelling).

Over kalligrafie in de Noordelijke Nederlanden in de 17de eeuw: P. de Keyser, *De schrijfmeester Jan vanden Velde (1568–1623) en zijn beteekenis als schrijfkunstenaar*, *De Gulden Passer* 21 (1943), blz. 225–60; A. R. A. Croiset van Uchelen, Abraham van Overbeke, *Quaerendo* 2 (1972), blz. 278–89; idem, A. Samuel de Swaef and Henry Lancel, *Quaerendo* 4 (1974), blz. 291–316; idem, *Dutch writing masters and the 'Prix de la Plume Couronnée'*, *Quaerendo* 6 (1976), blz. 319–46.

² Oblong formaat, geen titel, 37 bladen, plaatafdruk, ca. 152–326 mm × 202–415 mm, Newberry Library, Chicago, K.B. Den Haag, Stadsbibliotheek Haarlem, U.B. Amsterdam.

Het is niet duidelijk of 'Boers junior' dezelfde is als Maarten Boers. Bastiaan had vijf zonen en drie dochters. Behalve Maarten werkte ook zijn zoon Willem (1676–1702) als meester in de Franse kostschool van zijn vader te Warmond (Centraal Bureau voor Genealogie, Den Haag, dossier Boers).

Bibliografische gegevens in noten 2, 3 en 4 verstrekt door drs. A. R. A. Croiset van Uchelen, die ik hiervoor hartelijk dank zeg.

³ Oblong formaat, titel, 15 bladen, plaatafdruk, ca. 108–175 mm × 203–221 mm, moderne band, Stadsbibliotheek Haarlem; C. Bonacini, *Bibliografia della Arti Scrittorie e della Calligrafia*, Firenze 1953, blz. 266, nr. 1408.

⁴ Oblong formaat, titel, 8 bladen, plaatafdruk, ca. 162–166 × 207–210 mm, in één band met het vorige boek (noot 3). Een tweede exemplaar in de Kunstbibliotheek te Berlijn, titel overeenkomstig; i.p.v. Leyden 1691 echter Arnhem 1698.

⁵ Karel van Mander, *Het Schilder-Boeck*, Haarlem 1604, blz. 59a. In de verschillende exemplaarboeken wordt als voorbeeld veelvuldig zakelijke correspondentie gegeven. Hieruit blijkt dat deze boeken behalve voor amateurs vooral bestemd waren voor diegenen die door hun beroep veel met schrijven in aanraking kwamen. De bekende kalligraaf Jan vanden Velde noemt in dit verband met name amateurs, kooplieden en andere beroepsbeoefenaars, geleerden en natuurlijk de schooljeugd. Letterlijk zegt hij '...gemerct dat de Penne een vande voornaemste instrumenten is, om in staet van officie gestelt, oft om tot koopmanschap oghetrocken ende gheavanceert te worden, ghelijc d'experientie ons daghelijcs leert, dat de meest ervarene ende best schrijvende veel eer als andere daer toe gheraken' (Jan vanden Velde, *Spieghel Der Schrijfkonste*, Rotterdam 1605, blz. 2 (Aucteur), blz. 4 (Lof Der Pennen)).

⁶ E. P. de Booy, *Kweekhoven der Wijsheid*, Zutphen 1980; idem, *Naar School*. Schoolgaande kinderen in de Noordelijke Nederlanden in de zeventiende en achttiende eeuw, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 94 (1981), blz. 427–41; J. Le Francq van Berkhey, *Natuurlijke Historie van Holland*, Amsterdam 1772, blz. 1304–5 (Beschrijving van de Franse school en wat men er leerde in de 18de eeuw).

⁷ W. J. J. C. Bijleveld, Carolus Boers, baljuw der

Katwijk, *De Nederlandsche Leeuw* 62 (1944), blz. 102-4 en 65 (1948), blz. 236; Centraal Bureau voor Genealogie, Den Haag, dossier Boers.

⁸ Op dit terrein zou later het R.K. Seminarie worden gesticht, nadat de school aan het einde van de 18de eeuw door de toenmalige eigenaar Peter van Deventer was verkocht aan de R.K. kerk. Van Deventer had de school in het midden van de 18de eeuw overgenomen van een kleinzoon van Bastiaan Boers Sr., Bastiaan Jr. (Vriendelijke mededeling van de heer A. G. van der Steur, Haarlem).

⁹ Bijleveld, *op.cit.* (noot 7).

¹⁰ Op de dood van zijn tweede vrouw in 1699 maakte Bastiaan Boers het volgende grafscript: 'Hier leidt de trouwe zorg van het huisgezin begraven // die 't schip van mijn bewind bragt in gewenschte haven // Steeds onvermoeid in pligt, een roem van Eerbaarheid // de Ziel blinkt in Gods troon schoon 't lijf in d'arde leidt' B.B. (Centraal Bureau voor Genealogie, Den Haag, dossier Boers).

¹¹ A. G. van der Steur, Het Baljuwschap Warmond en de Welgeboren mannen welke daar in de 18de eeuw gefungeerd hebben, *Rijnland, Tijdschrift voor sociale genealogie en streekgeschiedenis van Leiden en omstreken* 5 (1965), blz. 138.

¹² Een grafsteen, ingemetseld in de kerk te Warmond, vermeldt 'Willem Boers obiit den 25 Decem 1710. Bastiaan Boers obiit den 24 Septemb 1713' (P. C. Bloys van Treslong Prins, *Genealogische en Heraldische Gedenkwaardigheden in en uit de Kerken der Provincie Zuid-Holland I*, Utrecht 1922, blz. 519).

¹³ Drs. M. L. Wurfbaïn maakte mij attent op een kwitantie voor ontvangen schoolgeld, afgegeven door M. Petit en gedateerd 1691 in het Museum De Lakenhal te Leiden, inv. nr. 835.

¹⁴ J. G. van Gelder, Willem Jacobsz. van Heemskerk, Glasgraveur, *Oud-Holland* 57 (1940), blz. 181-91.

¹⁵ *Tentoonstelling van voor Nederland belangrijke oudheden en merkwaardigheden, in de provincie Zuid-Holland voorhanden, of met betrekking tot die provincie elders bewaard*, Delft 1863, blz. 136, nr. 3280; de fles waarvan de huidige verblijfplaats onbekend is, was op deze tentoonstelling te zien. Blijkens een inscriptie op de bodem, die helaas niet letterlijk in de catalogus wordt overgenomen, behoorde de fles aan 'den met roem bekenden schrijfmeester te Leiden, J. Petit'. Waarschijnlijk berust de voorletter J. op een fout in de catalogus van

1863 omdat er behalve Mathieu Petit in die tijd geen kalligrafen in Leiden werkten met deze naam. De fles wordt omschreven als een 'Ave-flesch', gebruikt om voor de gast de wijn in het glas te schenken. Hoewel geen bron wordt vermeld, lijkt me een dergelijk gebruik bij bijzondere gelegenheden zeer goed mogelijk.

¹⁶ Afgeplat bolvormige, verzilverde fles met kalligrafie, toegeschreven aan Willem van Heemskerk, 'Kennis komt uyt ondervinding' (Rijksmuseum, Amsterdam, inv. nr. N.M. 725), zie M.-A. Heukensfeldt Jansen, Willem Jacobsz van Heemskerk, glasgraveur, *Oud-Holland* 60 (1943), blz. 31.

¹⁷ Robert H. McNulty, Common Beverage Bottles: Their Production, Use and Forms in Seventeenth and Eighteenth Century Netherlands I, *Journal of Glass Studies* 13 (1971), blz. 119.

¹⁸ F. W. Hudig maakt melding van een zesde fles: F. Hudig, *An Essay on Dutch Glass Engravers*, Plymouth 1926, blz. 12. Het Museum Boymans-van Beuningen te Rotterdam bezit een fles met het opschrift 'Qui trop embrasse mal entraint', die is toegeschreven aan B. Boers (inv.nr. glas 596).

¹⁹ Inv. nr. glas 106; F. Hudig, *op.cit.* (noot 18); H. E. van Gelder, *Glas en Ceramiek*, Utrecht 1955, pl. xxiv, 4. Men kende in de 16de en 17de eeuw verschillende letters zoals de Italiaanse, Spaanse, Romeins vierkante, Romeins ronde, Textuur, Fractuur, Bastaard, Nederlandse, Franse, Engelse en Hoogduitse letter. Vanaf ca. 1650 wordt in Nederland de Italiaanse letter verreweg het meest gebruikt, hoewel andere letters ook werden geleerd en toegepast. De Italiaanse letter werd in Venetië uitgevonden door de drukker Aldus Manutius (1449-1515). Het is een lopende letter, die vloeiende, ronde lijnen vertoont en gemakkelijk en vlot schrijft. Ze was oorspronkelijk vooral bedoeld voor zakelijke correspondentie in (handels-)kantoren. De Fractuur is een staande gotische letter, de Romeins ronde is een staande letter met afgeronde hoeken (Jan vanden Velde, *Spieghel der Schrijffkonste*, Rotterdam 1605, III (Fondement-Boeck, waerinne de Rechte Maniere om alderhande Gheschriften Grondich te leeren schrijven, duidelijk verklaert, ende door verdeelinghe der figuren ende letteren konstelijck aenghewesen ende gheleert wordt); de Keyser, *op.cit.* (noot 1), blz. 232).

²⁰ Voor het lettertype: vanden Velde, *op.cit.* (noot 19); F. Hudig, *op.cit.* (noot 18). Volgens

een aantekening van A. M. Pareau heeft Jhr. Dr. J. P. Six omstreeks 1890 het zilveren montuur op de fles laten maken.

²¹ Inv. nr. 55.3.54. tent. cat. Delft 1863, *op.cit.* (noot 15), blz. 136, nr. 3281; A. Dolez, *Le nouveau musée du verre à Corning, L'Œil* 298 (Mai 1980), blz. 56, nr. 9. Voor het lettertype: vanden Velde, *op.cit.* (noot 19). De rand van de hals waarschijnlijk bijgeslepen.

²² Inv. nr. glas 101. Van Gelder, *op.cit.* (noot 19), pl. XXIV, 5.;

²³ Van Heuven: in zilver drie zwarte schuine balken; Van Someren van Vrijenes: gevierendeeld, I en IV in blauw een zilveren vrouwenborstbeeld, aanziend gesteld, met vleugels in plaats van armen, II en III in rood drie gouden lelies (Centraal Bureau voor Genealogie, Den Haag, archief Musschart).

²⁴ *De Nederlandse Leeuw* 93 (1977), blz. 216; Centraal Bureau voor Genealogie, Den Haag (dossier Van Heuven).

²⁵ Inv. nr. C 133-1965. *Journal of Glass Studies* VIII (1966), blz. 136; *The Encyclopaedia of Glass*, Londen 1981, blz. 123 (edited by Phoebe Phillips). Voor het lettertype: vanden Velde, *op.cit.* (noot 19).

²⁶ Bruikleen van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap (Geschenk van Koning Willem III), inv. nr. K.O.G. 134. Hudig, *op.cit.* (noot 18); voor het lettertype: vanden Velde, *op.cit.* (noot 19).

^{26a} Een oude aantekening van mr. A. M. Pareau maakte mij, toen de drukproeven van dit artikel gereed waren, attent op de gegraveerde glazen in de inventaris van Allard de la Court. Deze inventaris behoort tot het familiearchief De La Court, dat zich bevindt in het Gemeente Archief te Leiden.

Prof. dr. C. Willemijn Fock behandelde de kunstvoorwerpen uit de verzamelingen, genoemd in dit familiearchief, in een (niet gepubliceerde) doctoraalscriptie.

Het merendeel van de kunstverzameling van Allard de la Court was afkomstig van zijn vader Pieter de la Court (1664-1739). Dat alleen al in deze inventaris zeventien glazen van Petit voorkomen toont aan dat zijn totale produktie vele malen groter moet zijn geweest dan de drie bewaard gebleven exemplaren. Behalve zeventien glazen van Petit vermeldt de inventaris ook drie glazen gegraveerd door Elisabeth Crama, zeven door Willem van Heemskerk en één glas gegraveerd met een voorstelling door een zekere Evans.

Hieronder volgt een opsomming van glazen, gegraveerd door Petit, Heemskerk, Crama en Evans, overgenomen uit de inventaris van Allard de la Court. Bij een andere gelegenheid hoop ik uitvoeriger op de glazen uit deze inventaris in te gaan.

Mathieu Petit

1. Venetiaans glas met deksel, op het glas: 'Progenies Regia', op het deksel: 'magnorum Haud Unquam indignus Aorum'.
2. Bierglas met 'Hoogmoed V-neederd'.
3. Bierglas met wijnranken en druiventrossen, op het deksel: 'Plurimos Annos'.
4. Bierglas met wijnranken en druiventrossen en op het deksel: 'Adsis Laetitia Bacchus dator'.
5. Bierglas met 'Vrolijkheid Verlangt het Leeven'.
6. Bierglas met 'Genoegen is Rijkdom'.
7. Bokaal met deksel, op de bokaal: 'Vrolijkheid Verlangt 't leeven', op het deksel: 'moderata Rigant, sed Grandia mergunt'.
8. Glaasje met deksel, gegraveerd met bloemen en takjes, op het glas: 'blij door Slaavernij'.
9. Glaasje met 'Weldoen en Vrolijk Sijn'.
10. Glaasje met 'Amicitia Sal Vita'.
11. Venetiaans glas met deksel, op het glas: 'Patria Est Ubiunque, bene est', op het deksel: 'Salus patriae'.
12. Venetiaans glas met deksel, op het glas: 'Kent Uw Selven'.
13. Venetiaans glas met deksel, op het glas: 'Suijvert 't Binnenste', op het deksel: 'Latet anguis in Herba'.
14. Glas met deksel, op het deksel: 'nulla Salus bello', op het glas: 'Pacem te possumus omnes'.
15. Glas met deksel, op het deksel: 'Vana Nomina', op het glas: 'Suijvert 't Binnenste'.
16. Deksel van een glas met 'fuit haec Sapientia quondam'.
17. Glas zonder voet met 'Publica Privatis Se cernere (?)'.

Willem van Heemskerk

1. Roemer met 'off 't quest of 't heelt'.
2. Roemertje met 'Vin dentro fenno (?) fuori'.
3. Roemertje met 'altri tempi Altri Curi'.
4. Bakje met deksel, op het bakje: 'Voller Kroff (?) toller Kopf', op het deksel: 'te Veel of Vol maakt Sot of Dol'.
5. Bakje met deksel, op het bakje: 'Richt smaul nach der tasschen', op het deksel: 'armoeds gespeel is meuge Veel'.
6. Glas met deksel, op het glas: 'Poculis absent Seria', op de voet: 'wanneer men Van Hoogwigte Saaken Wil Ernstig Spreken bij de Wijn: die IJver zal verlooren Sijn, om tot een achtbaare

naam te raaken, Willem van Heemskerk AE 1:73:A° 1686'. [Verz. Snouck Hurgronje te 's-Gravenhage (veil. Fred. Muller, Amsterdam 8 VII 1931, nr. 578 met afb.); thans Corning Museum of Glass, Corning, N.Y.].

7. Twee blaauwe kopjes, op het één: 'Elk is en was, So bros als Glas', op het ander: 'Tand voor de Tonge is goed advijs'.

Elisabeth Crama

1. Roemer met 'maatig in Vreugd Gestaadig in Deugd'.
2. Fles met 'te Veel of Vol maakt Sot of Dol'.
3. Glas met deksel, van binnenuit te lezen met 'Le Vin est mogūeūr, op het deksel 'Fide sed cui Vide'.

Evans

Glas met deksel, gegraveerd (gedrilt) met een Bacchusvoorstelling en Silenus op een ezel.

²⁷ Inv. nr. R.B.K. 14973. Van Gelder, *op.cit.* (noot 19), pl. XXIV, 3; voor het lettertype: vanden Velde, *op.cit.* (noot 19).

²⁸ Inv. nr. N.M. 4010. Hudig, *op.cit.* (noot 18); voor het lettertype: vanden Velde, *op.cit.* (noot 19).

²⁹ Inv. nr. glas 128. Hudig, *op.cit.* (noot 18); voor het lettertype: vanden Velde, *op.cit.* (noot 19).

Fotoverantwoording

Afb. 1, 2, 3, 5, 6, 11, 12 en 13: Rijksmuseum, Amsterdam.

Afb. 4, 8, 9 en 14: Dick Wolters, Ovezande.

Afb. 7: The Corning Museum of Glass, Corning, N.Y., U.S.A.

Afb. 10: Victoria and Albert Museum, Londen.